

İRAN TÜRKLERİNİN MANEVİ VARLIĞINI “VARLIK”INDA YAŞATAN CEVAT HEYET

Pervane MEMMEDLİ*

Özet:

Dünyaca ünlü bir cerrah olarak da ün kazanmış Cevat Heyet, kapsamlı eğitimi, engin bilgisi olan aydın bir vatandaş olarak kendi imkânlarıyla Tahran’da 35 yıl boyunca yayınladığı “Varlık” dergisinde düşüncelerini ifade etmiştir. Derginin sayfalarında edebiyat, dil, tarih vb. konularla ilgili yazdığı bir dizi makale daha sonra yayınlanan yedi kitapta toplanmıştır. “Varlık”, Güney’de oluşan folklor örneklerini ve klasik edebî mirasımızın bilinmeyen şahsiyetlerini ve yönlerini günyüzüne çıkaran bir dergi olmuştur. Genellikle, bu dergide Cevat Heyet’in yaratıcılığında dilbilim, Türk edebiyatı, Türk kimliği ve varlığı konuları, tarihi ilkelere uygun olarak incelendiğinden onu günümüzün usta bir tarihçisi olarak da değerlendirmek gerekir. Cevat Heyet’in İran coğrafyasında yaşayan Türklerin, özellikle Azerbaycan Türklerinin milli bilincinin oluşmasında büyük rolü olmuştur. O, asimilasyon politikaları sonucu kimliğini kaybetmiş büyük bir kitlenin özüne dönüşüne zemin hazırlayarak nihayetinde İran’da Türk dilinin varlığını koruyabilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Cevat Heyet, İran Türkleri, “Varlık” dergisi, Güney Azerbaycan.

Javad Heyet, Who Made Iranian Turks’ Spritual Existance Live in His “Varlık”

Abstract:

Cevat Heyet is a world famous surgeon, comprehensive education, intellectual citizen with extensive knowledge. He expressed his thoughts in the “Varlık” journal that was published by his own expenditures for 35 years in Tehran. He has written many articles in magazine

---

* Doç. Dr., Azerbaycan Bilim Akademisi, Edebiyat Enstitüsü, mamedli_ph@yahoo.com.

whose topics were such as literature, language, history etc, were collected in seven boks and published later. "Varlık" became a magazine that revealed the folklore samples in the South and the unknown figures and directions of our classical literary heritage. Usually, in this journal, in Cevat Heyet's creativity linguistics, Turkish literature, Turkish identity and examined in accordance with historical principles because of that he should be regarded as a contemporay master historian. Cevat Heyet has played a major role, in the formation of the national consciousness of Turks living in the geography of Iran especially of Azerbaijani Turks. Finally, he was able to preserve the existence of the Turkish language, preparing groundwork to return origins a mass of people who lost their identity by end of assimilation politics in Iran.

Keywords: Javad Heyat, Iranian Turks, Southern Azerbaijan, journal "Varlık"

Giriş

30 yıldan fazla bir zaman süresince İran'da Azerbaycan Türkçesinin ve edebiyatının yaşatılması, "Varlık" dergisinin ve onun kurucusu Cevat Heyet'in adı ile ayrılmaz bir bağı sözkonusudur

Cevat Heyet'in "Varlık" dergisi Azerbaycan'ın modern hayatında bir olaydır. Onun faaliyeti hem İran'daki hem de Kuzey Azerbaycan'daki Azerbaycanlıların millî bilincinin oluşmasında önemli faktörlerden biri olarak değerlendirilmelidir. Güney'de ve Kuzey'de 80'li yılların ikinci yarısından itibaren çiçeklenmeye başlamış millî özgürlük ve demokratik hareketimizin köklerinden bir kısmı da "Varlık"a, onun editörü ve yazarı, bir başka deyişle, canı ve ruhu Cevat Heyet'e dayanmaktadır.

"Varlık"ta, özellikle Cevat Heyet'in kendisinin makalelerinde Azerbaycan halkının millî dediğimiz bu bilincini besleyebilecek pek çok konuya temas edilmiştir. Bu makalelerde Cevat Heyet hem dilbilimci, hem de tarihçi gibi görünmektedir. O, Azerbaycan dil, edebiyat ve tarihine olan ilgisini şöyle açıklıyor: "İstanbul'da tıp öğrencisi iken Türk edebiyatı ve tarihi ile ilgilendim. Türk öğrencileri tarihlerini ve millî edebiyatlarını çok iyi biliyorlardı. Bu, bende gıpta

hissi oyadırdı. Ve tarihi ve edebiyat tarihlerini okumaya başladım ...” “... 1979 İslam devriminden sonra ana dilimizde kitap ve basın yayıncılığı serbest olduğu için “Varlık” dergisini yayınlamak şerefi bana nasip oldu. Elbette, biz bu işi yazarlar heyetimizi oluşturan birkaç kalemdaşımızla yaptık” (Heyet, 1993: 9).

Cevat Heyet’in bilimsel publisistik yazılarında ve faaliyetinde İran’da Azerbaycan tarihini maksatlı bir şekilde çarpıtan, dünya kamu fikrini saptırmaya çalışarak halkımızın tarihi ile ilgili asılsız iddialar ileri süren çeşitli fikir sahipleri ile cesur mücadele önemli bir yer tutmaktadır.

“Varlık” dergisinin kurulduğu yıllarda manevi olarak yaşamak ya da yok olmak ikilemi ile karşılaşan halkın söz meydanına büyük ihtiyaç olmuştur. “Varlık” halkına şunu aşılacak için oluşturulmuştur. Fars dilinde eğitim almış Azerbaycan Türklerinin kendi dillerinde okuması kolay olmamıştır. Bu sebeple oluşturulan yayın, iki dilli olmak zorunda kalmıştır.

“Varlık”ın yayınlandığı dönemlerde Azerbaycan Türkçesiyle edebî dilde yazarlar, konuşanlar parmakla sayılacak kadar azdı. Bu yolda dergi önemli bir rol oynuyordu. Ana dilini ancak evde, aile içinde duyan ve konuşan okuyucular için bu dergi hem alfabeyi, hem de sanatsal edebiyatı bedel etmeye başladı. Bu dergi ikiye bölünmüş halkın şimdilik kültürel ve sanatsal düşünce açısından biraraya gelmelerinde bedelsiz rol oynadı.

Cevat Heyet kitaplarında da aynı edebi tarihi misyonu gerçekleştirdi. “*Azerbaycan edebiyatına Bir Bakış*” adlı eserinde Cevat Heyet XIII. yüzyıldan modern döneme kadar Azerbaycan edebiyatının şair ve yazarlarının hayat ve yaratıcılığında bahsediyor. Heyet, bu kitabı, esasen, Kuzey edebiyatını İran Azerbaycanlılarına bir bütün olarak sunmak maksadıyla yazmıştır. Cevat Heyet bunu da itiraf ederek şöyle diyor: “eserin mükemmel veya yeterli olması bahis konusu değildir. Amaç ediblerle ilgili halka daha detaylı bilgi vermek ve edebiyatımız hakkında bir fikir söylemektir ...” (Heyet, 1993: 10).

Sonrasında dil tarihi ile ciddi uğraşırken o, Güney’de oluşturulan edebiyatla, Türk halklarının eski ortak folkloru, yazılı edebiyatı ve eski Türk şairleri alanında

kapsamlı çalışmaların yapılması gerektiğini fark eder. Araştırma sırasında Azerbaycan, İran ve Türkiye ile birlikte Avrupa’da yayınlanmış kaynaklara, kitaplara periyodik basına, elyazmalarına atıfta bulunur. Anadili Türkçe’nin dışında Farça, Arapça ve Fransızca dillerini de mükemmel bilmesi araştırmacı yazara, Azerbaycan tarihine, edebiyatına dair çok ilginç ve değerli olguların ortaya çıkarılmasına imkan verir. Bu nedenle Cevat Heyet’in edebiyat tarihi kitaplarında isimlerine ya az ya da hiç tesadüf etmediğimiz şairlere, genellikle edebi tarihimiz için çok değerli bilgilere, kaynaklara rastlanmaktadır. Belirtmek yerinde olur ki, bu eserde, Bakü’de şimdiye kadar yayın yapılmamış, edebiyat tarihi kitaplarında adı geçmeyen Şeyh Renkli Şirazî, Gazi Abdullah Han, Tebrizli Kelbalı, Şah Abbas Sâni, Tarzı Afşar, Derûnî, Matemî, Mustafa Kulu Han ve onlarca başka şairlerimiz hakkında da bilgi verilir (Heyet, 1998).

Bu şairlerin çoğu, vaktiyle Azerbaycan’dan Doğu ülkelerine, özellikle Türkiye’ye gitmişlerdir. Maalesef edebiyat tarihi kitaplarında bu konuya dikkat çekilmemiştir. Tabii ki, Cevat Heyet’in yukarıda adı geçen makalelerinde zengin Azerbaycan edebiyatını bütün yönleriyle ele alması düşünülemezdi. Onun kendisinin de belirttiği gibi, asıl amacı Güneyli okuyucuları Azerbaycan edebiyatı ile tanıştırmak olmuştur. Yine de söylemek gerekir ki, bir takım eksikliklere rağmen belirttiğimiz gibi Cevat Heyet Azerbaycan edebiyatını ümumtürk edebiyatı bağlamında incelemiş ve en önemli özelliği ise şairlerin doğduğu, yaşayıp eser ürettiği mekan faktöründen daha çok, onların hangi dilde yazdıklarına, yani dil faktörüne önem vermiş olmasıdır.

Cevat Heyet’in klasik mirasın araştırılmasına adanmış makaleleri profesyonelliği, kaynaklara derinden aşinalığı, objektif bir yaklaşım tarzı ile seçilir. “Varlık” dergisi ise Azerbaycan sözlü halk edebiyatı örneklerinin baskısında, yeni yeni halk sanatçılarının ortaya çıkarılmasında, Azerbaycan klasik edebiyatının çalışma ve tebliğinde bir araştırma merkezi olarak faaliyet göstermektedir.

Cevat Heyet’in “*Azerbaycan Sözlü Halk Edebiyatı*” adlı eserinde Azerbaycan folkloru geniş tetkik edilir. Onun “*Edebiyatşünaslık*” kitabında ve bu

alanla ilgili araştırmalarında ise yazarın Avrupa, Doğu ve Rus edebiyatşınaslığının tecrubesine vukufiyeti bariz hissedilir ve bu onun edebiyat gibi tetkiklerine yenilik getiriyor. Cevat Heyet'in folklor araştırmaları folklor konusunun en önde gelen yönlerinden biridir. C. Heyet "*Kitab-ı Dede Korkut*" ile ilgili yazılarında çok yeni ve değerli fikirler ileri sürüyor. "Varlık"da "Dede Korkut" anıtına geniş yer verilmesi Güneyde folklorşınaslığın gelişmesine büyük ölçüde katkıda bulunmuştur. Sovyet döneminde özellikle Türkçülükle bağlantılı diğer tarihi anıtlar gibi kaba sosyolojik yaklaşım sonucunda "*Dede Korkut*" da hasarlı bir edebi kaynak olarak görölüyordu. Fakat bütün Türk dilli halkların dili, edebiyatı ve kültürünün beşiği başında duran ve bu destanların sistemli tetkiki sonucunda Kuzeyde Korkutşınaslığ özel bilimsel alan olarak ilgi çekmeye başladı. Hatırladım ki, bu anıtlar Güneyde hala geçen yüzyılda 40'lı yılların başlarında basında "Azerbaycan" gazetesi çıkmıştı. (Kuzeyde baskı dalgasının halen estiği o yıllarda tek bir "Türk" kelimesiden dolayı en azından Sibirya'ya sürgün ediliyorlardı-P.M.). "Varlık" da bu yazılara belirli yer ayrılıp, en görkemli dilbilimci, folklorcu ve etnograf akademisyenlerin yazıları yayınlanmıştır. Fakat meslektaşlarından farklı olarak Cevat Heyet kendi araştırmasında, bu destanların Güney Azerbaycan tarihi-coğrafi mekanı ile ilgili yönlerine özel dikkat çekmiştir.

İran'da son devrimden sonra, Azerbaycan dilinin bilimsel tarihi ile ilgili Cevat Heyet ve doktor Hamit Nutku uğraşıyorlardı. C. Heyet Farsça yayımladığı "*Türk Dilinin Tarihi ve Lehçeleri*" eserini (yazıtını), Pehlevi rejimi sırasında İran dilbilim ilminin ve hakim ideolojinin, Azerbaycan dilinin kendine özgü bağımsız ve zengin bir dil olduğunu inkâr etmesine cevap olarak yazmıştır. Muhammed Emin Resulzade yüzyılın başlarında "İran Türkleri" terimini dünyanın siyaset müntehabatına dâhil etmişse de yüzyılın sonunda Cevat Heyet esasen İran'da yaşayan Türklerin konuştuğu lehçeleri inceleyen "*Türk Dili ve Lehçelerinin Tarihi*" kitabını dünyanın Türkolojiya tarihine kazandırmıştır. Sonuncu kitap İran'da Türkolojinin temellerini atmış, nasıl derler, halka "ebavü ecdadını" tanıtmıştır (Resulzade,1993).

Mahmud Kaşgari'nin yaklaşık 950 yıl önce yazdığı “*Dîvânü Lugati't-Türk*”, Ali Şir Nevai'nin ise 500 yıl önce kaleme aldığı “*Muhâkemetü'l-Lügâteyn*” eserlerinin devamı olarak Cevat Heyet Azerbaycan dilinin sözcük ve gramer zenginliğini ve bazı avantajlarını göstermek için iki dilin- Azerbaycan Türkçesi ve Fars dilinin karşılaştırmalı araştırılmasına adanmış “*Mukâyisetü'l-Lügâteyn*” eserini yazdı. Hedef ise şuydu -ki bu oldu- çeşitli nedenler yüzünden eserlerini Farsça yazan ve Farsça yazmaya eğilimli olan hemvetenlerine Azerbaycan-Türk dilinin daha büyük avantajlara sahip olduğunu göstermek ve onları doğma (ana) dilde yazıp yaratmaya teşvik etmek ve heveslendirmektir (Heyet,1991).

C. Heyet bu iki eserinde, İran'ın Fars şovnistlerine yanıt olarak, Azerbaycan halkının etnik ve dil yönünden Türk soyuna mensupluğunu tutarlı örneklerle izah edip, bu halkın hem dil, kültür ve hem de etnik açıdan Türk halkları grubuna dâhil olduğunu esaslandırır.

C. Heyet'in yazıları içerisinde Azerbaycan tarihi sorunları da özel bir yer tutar. Bu derginin sayfalarında Azerbaycan'ın tarihi geçmişi ile ilgili birçok meseleye dokunulması ve önemli sorunların ele alınmasıyla, içerisinde kendisi millî bir uyanışı barındırmıştır. Bu yazılar içerisinde, Azerbaycan tarihinin en önemli dönüm noktası olan Oğuzların tarih boyunca ülkemize gelişi sorununa ait makaleler özellikle dikkat çekiyor.

“Varlık” dergisi, genel folklor, Türk halklarının mitolojisi, tarihi ve manevi varlığı, klasik edebiyatı ile ilgili araştırma merkezlerinden biri sayılabilir. Türklerin tarihi teşekkülü, Türk bakış açısı ve kültürünün dünya uygarlığında yeri ve rolü hakkında bir dizi araştırmalara kendi sayfalarında yer ayırması “Varlık” dergisinin büyük tarihi hizmetlerindedir. Henüz Kuzeyde bu tip çalışmaların geniş yer almadığı bir dönemde Cevat Heyet'in Türk devletleri, Türk halkları hakkında büyük bilgi kapasitesi içeren makalelerinin yayını, millî meneviyatımızın kendi kökü, aslı ile ilişkilerini ortaya çıkarmada büyük rol oynamıştır (Memmedli, 2000).

Eski Türk edebiyat örnekleri, yazılı kaynakları hakkında Cevat Heyet'in çalışmaları ana dil edebiyatımızın tarihi kökleri konusunda da zengin bilgi verir.

Cevat Heyet'in bu tür araştırmaları “*Türklerin Tarih ve Kültürüne Bir Bakış*” adıyla Bakü’de yayınlandıktan sonra “Varlık”ın tarihi, sosyal ve millî-manevî değeri hakkında tasavvurlar daha da zenginleşmiştir. Aslında şovenist siyaset yürüten memlekette bu tip araştırmaların yayınlanması, Güney’de yaşayan soydaşlarımızın kendi tarihi köklerine dönüşleri için bir zemin teşkil ediyordu. Kuzeyde ise uzun süre Türk halklarının tarihi tek taraflı, yüzeysel eğitimi ve teorik açıdan belli kalıplara dayanarak öğretiliyordu.

Cevat Heyet'in, genelde ise “Varlık”ın bu yöndeki faaliyeti, Azerbaycan Türkleri için kendi tarihlerini öğrenmede zengin bir bilgi malzemesi sunması açısından oldukça değerlidir. Cevat Heyet'in Türk tarihine ilişkin araştırmalarında Azerbaycan faktörü ön konumdadır.

Araştırmacı, Azerbaycan halkının Türk halklarından biri, Azerbaycan kültürünün ise tek, bölünmez ümumtürk kültürünün ancak bir parçası olduğu kanaatindedir. Cevat Heyet'in dayandığı ümumtürk edebiyatı kavramı henüz 1920 yılına kadar Emin Abid, Abdullah Saik, İsmail Hikmet ve Fuad Köprülü gibi edebiyatçılar tarafından kabul edilmiş, dolayısıyla da Azerbaycan edebiyatı doğrudan ümumtürk edebiyatı bağlamında incelenmiştir.

Azerbaycan edebiyatını, ümumtürk edebiyatı bağlamında öğrenmek açısından “Varlık”ta klasik mirasa ilişkin yayınlanmış araştırmalar özellikle dikkat çekmektedir. Bu araştırmalar sırasında kapsamlı olması ve genelleme değeri ile Cevat Heyet'in Azerbaycan edebiyatına dair çalışmaları özel bir yere sahiptir.

Cevat Heyet ister Kuzey ister Güney olsun, bütün Azerbaycan derdine ses verir. Bununla birlikte o, her bir tarafa ayrıca ait olan sorunları da kalbinden geçirerek onlarla yaşar. Henüz sınırların kapalı olduğu 1982 yılların kayıtlarından anlaşılıyor ki, bu sorunların merkezinde onun için halkımızın en büyük faciası, 200 yıla yakın olan ayrılık derdi duruyor. O bu durumu şöyle ifade ediyor: «Biz bir elin çocukları olduğumuz halde tarihin yarattığı faciadan sonra 150 yıldır ülkelerimiz ayrıldığı için taleyimiz ve sorunlarımız da ayrı olmuştur. Halen yirminci yüzyılda,

yani insanlar uzaya ve aya giden yüzyılda aramıza aşılmaz sınırlar de çekilmiştir» (Memmedli, 2000: 78).

Güneyle ilgili ise Cevat Heyet, 1978-1979 yılları devriminden sonra kendini daha büyük sorumluluk ve görevler karşısında hissetmiştir. Karşıda uzun yıllar Pehlevi yönetiminin Azerbaycanlıları Farslaştırma politikaları sonucunda halkın kendi özel millî-manevi gelişiminden alıkonulmuş büyük kısmının kültürel yaşamının tüm alanlarında gelişme yollarının belirlenmesi ve hazırlanması gibi önemli meseleler üzerinde durmuştur. Azerbaycan'ın tek tarihi, edebiyatı ve kültürü halka teslim, yazılı ve edebi dilin oluşumu alanında zor ve karmaşık iş görülmeliydi. Bütün bu işlerin ağırlığını Cevat Heyet kendi üzerine almakla yukarıda adı geçen meslek, amal dostlarının ortak faaliyeti ile karşı karşıya sorumlu çalışmaya başladı. "Varlık" dergisinin yayını bu duyarlı işin başlangıcıydı.

Güney Azerbaycanlıları kendisine tanıttirmek, onları tek kültürünün sahibi yapma işinde ilk adım olarak dil sorununu çözmek gerekliydi. Güney Azerbaycan'ın kocaman yazar ve şairi Habip Sahir'in dediği gibi, halka "devrimden sonra verilmiş bir az özgürlükten" yararalanarak, öncelikle, Cevat Heyet ve Hamit Nutku birçok başarılar kazanabildiler. Fakat en büyük mesele etnik dillerin statüsünün belirlenmesi idi.

Cevat Heyet, kendisi "Varlık" dergisinin ilk sayılarında mahalli (millî) dillerin, yerlerde olmayan Fars nüfusun ana dili gibi okullarda özgürce eğitiminin verilmesini ileri sürmüştü. Azerbaycanlı aydınların büyük bir destesinin genel görüşünü bildiren ve bu çeşit diğer talepler İİC Ana Kanunu'nda (Anayasasında) çok sınırlı bir şekilde yer bulmuştur. Nitekim, Anayasa'nın KV maddesinde ulusal dillerden danışıldığında belirtiliyor ki, okullarda Farsça ile birlikte millî edebiyatın öğretimi özgürdür. Açıktır ki, bu sınırlı hukuk millî okullarda, o sıradan Azerbaycan okullarında sadece ana dil ve edebiyatının öğretimine aittir, eğitimin ana dilde yapılmasına izin vermemekteydi. Öncü aydınlar tarafından Azerbaycan dilinin Azerbaycan halkının resmi dili olarak kabul edilmesi, İran üniversitelerinde Azerbaycan dilinin resmen tanınması, onlarda Azerbaycan Dili ve Edebiyatı kafedralarının

oluşturulması, milyonlarca Azeri'nin yaşadığı Tahran'da iki dilli okulların açılması ve ders kitaplarının hazırlanması ile ilgili haklı talepleri ise aslında cevapsız kalmıştır. KV maddesinde belirtilen sınırlı imkanlardan bile yeterli düzeyde faydalanılmamış ve gerçek kullanım hakkı söz konusu olmamıştır.

Belirtilen talepler hayata geçirilmese de, öncü aydınların ön safında giden Cevat Heyet ve "Varlık" dergisi bu alanda kendi işini ve önlemlerini sürdürdü.

Azerbaycan'ın millî kültürel ihtiyaçlarından söz eden Türk dilli dergiler artık 1982 yılından itibaren bağlandığı halde, bunlardan sadece "Varlık"ın çalışmalarını bugüne dek sürdürmesini dikkate alırsak, onun yayıncı ve yazarlarının üzerine ne kadar büyük sorumluluk düştüğü tasavvur edilebilir. Periyodik olarak kendi kötü niyetlerini gösteren paniranistler, Cevat Heyet'in her yeni yazılarında hak ettikleri cevaplarını alırlar.

İşte değerli bilim adamı Cevat Heyet'in bilimsel çalışmalarında çeşitli yazılara, bu yazılardaki bazı önemli konulara dikkat çekmesi, onlara ilgi duyması ve bunlara ilişkin kısa açıklamaları, üstadın bütün Azerbaycan uğrunda yanan kalbinin atışlarını duyuruyor, kuzeyli-güneyli bütün Azerbaycan Türkleri için yorulmak bilmeden çalıştığını, yazıp-yarattığını nişan veriyor. İran Türklerinin millî bilincinin uyanmasında bedelsiz iş yapmış "Varlık" dergisi kimliğini tanıyan Türklüğü ile övünen yeni bir neslin de yetişmesine neden oldu. Ve "Varlık"ın bugüne kadar varlığını devam ettirmesi hiç şüphesiz dergiyi kendi imkânlarıyla yayınlayan Cevat Heyet'in bu imrenilecek dirayetinden kaynaklanmaktadır.

Doktor Cevat Heyet, yalnız Azerbaycan halkı için değil, belki, tüm İran halkları, hem de Müslüman ve Türk dünyası için değerli ve vazgeçilmez bir şahsiyettir.

Kaynakça

Varlık dergisi. Tehran 1979-2015'ci Yıl Sayıları.

Heyet C. (1993). *Azerbaycan edebiyatına bir bakış*. Bakı: Yazıçı.

Heyet C. (1998). *Azerbaycan edebiyatı tarihine bir bakış*, Bakı: Azerbaycan Dövlət Neşriyyatı.

Resulzade M. (1993). *İran Türkleri (Türk Yurdu ve Sebilürreşad'daki Yazıları* (Haz. Dr. Yavuz Akpınar İrfan Murat Yıldırım-Sabahattin Çağın). İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.

Memmedli P. (2000). "*Varlıq*" jurnalında edebiyat meseleleri. Bakı: Elm.

Heyet C. (1990). *Azərbaycan şifahi halq edebiyatı*. Bakı: Azərbaycan Dövlət Neşriyyatı.

Heyet C. (1996). *Edebiyyatşünaslıq*. Bakı: Elm.

Heyet C. (1991). *İki dilin müqayisesi*. Bakı: Elm.

Heyet C. (1993). *Türklerin tarih ve medeniyetine bir bakiş*. Bakı: Azərneşr.